

Кылаас таһынаабы аабы

Буйун суруйааччы Тимофей Егорович Сметанин

Васильева Сардаана Иннокентьевна-

*Куокуй орто оскуолатын иитэр үлэбэ директоры солбуйааччы, саха тылын уонна
литературатын учуутала*

(Кыайыы 75 сылыгар анаан, үөрэнээччилэр олохтоох матырыйааллартан булбут
үлэлэригэр олобуран оноһуллубут түмүктүүр дьарык)

Кылааба: 9

Дьарык технологията: сайыннарыылаах үөрэх.

Дьарык сыала: олохтоох матырыйаал нөнүө Т.Е. Сметанин
сэрии кэмигэр суруллубут хобооннорун ырытыы.

Дьарык сорууга:

- Олохтоох матырыйаалы үөрэтии, ырытыы, ахтыылары хомуйуу;
- А5а дойду Улуу сэриитин кэмигэр Куокуйга буолан ааспыт историческай собуулар нөнүө, Т.Е. Сметанин олобун, айар үлэтин ырытыы;
- О5о5о табатык, ситимнээхтик, хобоонноохтук сэрии тематыгар суруллубуту хобооннору аа5арга, хоһоону ырытарга сөптөөх дьарыгы тэрийии;
- Уорэнээччи санарар санатын, тылын, айар,

толкуйдуур, хобоон тылын- өһүн тэнниир, ырытар, кэпсиир дьобурун сайыннарыы.

- Ытык сиргэ Күбээдэккэ буолбут чахчыны билии, биир дойдулаахтарбыт үтүө ааттарыгар сүгүрүйүү, эйэлээх, добордуу, утуо майгылаах буоларга иитии.

Үөрэнээччи сыала- сорууга:

- Хабыат матырыйаалларынан үлэни тэринии;
- Аабы, ырытыы, тэннээн көрүү,
- Суруйааччы Т.Е. Сметанин фроннаабы хобооннорун наардаабын;
- Хобоонноохтук таба аабы, ырытыы, бэйэ толкуйдуур дьобурун, санарар санабытын, кэпсиир дьобурун сайыннарыы;
- Наадалаах информацияны литератураттан, тылдьыттан, булан ылар сатабыллары инэрии;
- Бэйэни бэйэ сайыннарыы (билиини – корууну о5о бэйэтэ ылар, бэйэни салайынар, дьаһанар дьайыта үөскээбинэ)

Дьарык кэмигэр ытык өйдөбүллэри инэрии түмүгэ (личностные результаты)

- Киһи сайдыылаах уонна ситиһиилээх буоларыгар торообут тылынан аабы суолтатын ойдуур;
- Тулалыыр эйгэ туһунан билии-көрүү аабы комотунэн кэниирин- дириинирин өйдүүр;
- Литература, олохтоох матырыйаал нэбилиэк, норуот төрүт олобун- дьаһабын, историятын, тылын-оһун, култууратын костуутэ буоларын ойдуур, сыаналыыр;
- Суруйааччы хобооннорун аа5ан, норуот историятын, литературатын ытыктыыр;
- Утуону-мокуну, сырдыгы-харананы арааран, сиэри тутууу, амарах, абыныгас, дьонно кыамныылаах майгы учугэйгэ тиэрдэрин ойдуур.

Дьарык кэмигэр үөрэх сатабыллары сайыннарыы түмүгэ (метапредметный результат):

- ❖ сахалыы ыраастык, ылбаҕайдык, санаатын сааһылаан санарар;

❖ айымны көрүнгүн, стилин тутуһан хоһоонноохтук, уус-ураннык ааһар, кэпсиир (сибилии, талан, кылгатын, айан);

Дьарык кэмигэр тустаах үөрэх предметын үөрэтии түмүгэ (предметные результаты)

❖ сааһыгар сөп түбэхэр айымны тылын араас дэгэт суолтатын өйдүүр, тобоостоох мизэстэбэ кубулуйбат уус- уран быһаарыыны, өс хоһоону, уус- уран ньыма арааһын кэпсииригэр туһанар;

❖ чопчу темаба сөп түбэхэр араас көрүнгүнэх суругунан айар үлэни онорор;

Дьарык ис хоһооно:

(хаартыскаба Өлүөнэ өрүс)

Куокуй нэһилиэгэ- дириин историялаах нэһилиэк.

Быйыл Т.Е. Сметанин үбүлүөйдээх сылыгар “Син биир этиэбим, сирдээби дьолу билэбин» диэн мемориальной сквер тутулунна. Мемориальной сквер Арбас нэһилиэгиттэн тэйиччи турар Күбээдэк сиригэр туруорулунна.

Бу ытык сир Күбээдэк- Кэбээйи улууһун историятыгар улахан умнуллубат суолталаах. Ол курдук ааспыт үйэ 70-с сылларыгар манна газавиктар бөһүөлэктэрэ баара. Күбээдэк

аттынан газ турбата Лунха үрэх аннынан туоратыллыбыта. Сылтан ордук кэмнэ манна 40- н тахса ыал олорон, Таас Тумустан Дьокуускайга диэри сыыйылар газопровод тутуутугар үлэлээбиттэрэ. Бу бөһүөлэк бэйэтин кэмигэр Куокуй нэһилиэгэр улахан туһалаах суолталаах этэ. Олус элбэх үлэ тигинэчи барбытын поэт И.Р. Петров “Булчут кэпсээнэ”, “Күөх төлөн” хоһоонноруттан, И.И. Егоров «Күөх төлөн суолугар» очеркатыттан билиэххэ сөп.

(хаартыскаба ытык сир Күбээдэк) Ону тэнэ бу ытык сиртэн, Күбээдэктэн, Аба дойду Улуу сэриитин кэмигэр 1942-1943 сыллаахха Кэбээйи оройуонун 7 нэһилиэгин дьоно (Мукучу, Мастаах, Бабадья, Лүксүгүн, Чагда, Тыайа, Кэбээйи) мустан, Ийэ дойдуларын көмүскүү барбыттара буолар. Оччолорго оройуон киинэ Кэбээйи бөһүөлэгэ этэ. Сэриигэ барааччылар оройуон киинигэр мустан, ким оҕуһунан, ким сатыы, ким тыынан Арбас бөһүөлэгэр кэлэннэр, Сангаартан кэлиэхтээх баржалаах катеры кэтэһэн, оскуолаба үс хоммуттар.

(хаартыскаба буйун суруйааччы Т.Е. Сметанин) Сэриигэ барааччылар ортолоругар эдэркээн Тимофей Сметанин баара. Быһаччы кини тэрээһининэн концерт туруорбуттар, олохтоохтору кытары көрсүһүү тэрийбиттэр. Т. Сметанин манна сана суруйбут 10- ча хоһоонун аахпыт, аһыйах кэпсээннэрин кэпсээбит. Үһүс хонугар катер кэлэн, барааччылар Лунха үрэх үрдүгэр турар Күбээдэк учаастагар хомуллан кирибиттэр. Тимофей Сметанин Армия кэккэтигэр ынырыллан баран иһэр киһи быһыытынан кытаанах ынырыы тылы эппит: «Биһиги Советскай Армия кэккэтигэр ынырыллан баран иһээччилэр уоран түспүт өстөөбү урусхаллыыр иһин биир хаппыла хаан хаалыар диэри охсуһуохпут. Эрэниң, кыайыыны кытта эргиллэн кэлиэхпит! Эһиги, тыылга хаалааччылар, хорсун үлэбитинэн тыылы бөбүргөтүн, армияба көмөлөһүн!» уонна Тима бэйэтин айымныларыттан “Бу күннэргэ”,

“Кырдык иһин кыргыс” хоһооннорун ис-иһиттэн имэннээхтик, күүстээхтик аахпыт, өйдүүсаныы сылдыахпыт диэн оһуоһайдаабыттар. Ити туһунан ол кэмнэ райсовет исполкомун председателин солбуйааччытынан үлэлии олорбут Е. Иевлев, бу курдук ахтар: «Биллиилээх суруйааччы, доһорбут Тимофей Сметанин 70 сааһын туолуутугар олобун биир кэрчик кэмин өйдөөн ылабын. Кини 1942 сыллаахха Кэбээйиттэн иккис ыңырыыга сэриигэ барбытын өйдүүбүн. Онно Дьокуускайтан военкомат представителэ старшай лейтенант Кузьмин биир врач дьахтары кытта, мин райсовет исполкомун председателин солбуйааччы буолан олордохпуна, кэлбиттэрэ. Онно сэриигэ барааччылары тэрийэн, салайан ыппыппыт.

Миигин сэриигэ барар дьону арыаллаан Сангаарга тириэрт диэн соруйбуттара. Онон атаарар дьону кытта Куокуйга катеры күүтэн үс хоммуппут.

Олус кэрэ айылҕалаах Күбээдэк хонуутугар көр-нар бөҕө тэрийбиппит., спортивной күрэхтэһии, үнкүү, оһуоһай тэрийэн оонньообуппут. Кизһэтин оскуола дьиэбэ иккитэ концерт туруорбуппут. Онно уһулуччу оруолу Тимофей Сметанин ылбыта. Дьон санаатын сүрдээбин көтөхпүтэ.

Саһа суруйбут икки хөбөөнүн чуор куолаһынан бэйэтэ аахпыта. Онно «Бигэ тыл-кыайыахпыт, өстөөххө-өлүү»диэн төлөттөөх тыллары эппитэ». («Т.Е. Сметанин: Ахтыылар, ыстатыйалар» Дьокуускай «Бичик», 2009 сыл, 121 страница).

Бииргэ үөрэммит, үлэлээбит доһоро Ксенофонт Левин ахтыытыттан: «Армияҕа баран иһээчилэр Куокуйга Аргас диэн сиргэ, начаалынай оскуолаҕа хоммуттара, Тимофей Сметанин ол кизһэ оскуолаҕа 300-чэкэ киһи баара. Тимофей бэйэтэ баһылаан-көһүлээн ыппыта. «Фронна барааччылар хааппыла хаан хаалыар диэри дойдубут көмүскэлигэр кыргыһаахпыт, оттон хаалааччылар хорсун үлэнэн тыылы бөбөргөтүн, армияҕа көмөлөһүн!»-диэбитэ. «Бу күннэргэ», «Кырдык иһин кыргыс», барыта уонча хоһоону, хас да хоһоону, хас да кэпсээннэрин аахпыта. Ол уруккаттан ордук суостаахтык-суодаллаахтык, ис-иһиттэн имэннээхтик тахсыбыта» («Т.Е. Сметанин: Ахтыылар, ыстатыйалар» Дьокуускай «Бичик», 2009 сыл, 150 страница).

Мария Иванова ахтыытыттан: «Аһам Обутов Давыд Иванович сэриигэ 1942 сыл от ыйын 9 күнүгэр ыңырыллыбыта. Онно айаннаан иһэннэр Куокуйга Лунха үрэх биир кэрэ көстүүлээх кытылын үрдүгэр, Күбээдэк диэн сиргэ, «дойдубутуттан арааһар ыар баттык күммүтүн өйдүүсаныы сылдыахпыт» диэн оһуоһайдаан ааспыттарын туһунан кэпсиир буолара». (Куокуй, Дьокуускай, 2007 сыл “Лунхаҕа оһуоһайдаан ааспыттара” ыстатыйатыттан 116 страница)

Онтон Куокуй аһыс кылаастаах оскуолатыгар өр сылларга үлэлээбит ветеран учуутал Павлова А.А. «Убайды-быраатты Павловтар» диэн ахтыытыттан («Куокуй» кинигэттэн) «Күбээдэккэ баржа тохтоон сэриигэ барааччылары Таас Тумуска илдьэ барыахтааҕа. Кэбээйиттэн, Кальвицаттан барааччылар, атаарааччылар бөҕө мустубуттар. Ытаһы-сонһуу, ырыа-тойук, дьон саната-ингэтэ биэрэк үрдүн ылан кээспит үһү. Сэриигэ баран иһэр поэт Т. Сметанин хоһооннорун аахпыт».

(хаартыскаҕа Куокуйтан төрүттээх суруйааччы В.И. Иванов) Манна арахсыы оччотооҕу кэм курус ахтылҕанын, ураты тыынын Куокуй нэһилиэгиттэн төрүттээх, прозаик В.И. Иванов «Лунха ырыата» диэн кэпсээниттэн билиэххэ сөп: «Күн кириитэ өрүстэн рыбзавод катера биир огочону соһон тийэн кэлбитэ. Ончо улахана сүрдээбэ. Барааччылары биирдии- биирдии араспаанньаларын, ааттарын, аҕаларын ааттарын, саастарын этэ- этэ, киллэрэн олордуталаан испиттэрэ. Барааччылар ааттарыттан сэбиэт Баһылай өстөөх халабырдьыттарын кыайан- хотон кэлиэхпит диэн, уоттаах- төлөһөөх тыл эппитэ. Аҕам аах күнү утары, сүүрүк хоту уста турбуттара. Ити сайын биһиги үрэхпит устун

сэриигэ барааччылар, айан хааһыны, күнүстэри- түүннэри устубуттара... харах уулаах ыар суруктар хара суордуу биһиги бөһүөлөкпит үрдүнэн халаахтаабыттара».

Бу историческай ахтыыларга олобуран, өссө 2005 сыллаахха бу ытык сиргэ Күбээдэҕкэ сымара тааска суруллубут: «Бу үрдүк Лунха эбэ кытылыттан 1942-1943 сыллаахха Ийэ дойдуларын көмүскүү биир дойдулаахтарбыт сэриигэ айаннаабыттара. Кинилэр сырдык кэриэстэригэр ытык бэлиэ Куокуй олохтоохторуттан. Ыам ыйын 9 күнэ, 2005 сыл» өйдөбүннүк бэлиэни онотторбута.

Быйыл Т.Е. Сметанин 100 сааһыгар, Улуу Кыайыны 75 сылыгар анаан, эдэр ыччаты төрөөбүт дойдуларыгар бэриниилээх буолуу тыынын интэрэр, ханнык баҕар история көлүөнэттэн көлүөнэҕэ бэриллэн суолтатын тириэрдэр сыаллаах «Син биир этиэбим, сирдээби дьолу билэбин» диэн мемориальнай сквер үлэтэ түмүктэннэ.

Кыһынны айан суолунан да, сайын уунан да айаннаан иһэн, үгүс айанныт ытык сиргэ Күбээдэҕкэ «Син биир этиэбим, сирдээби дьолу билэбин» диэн мемориальнай сквергэ тохтоон, ааспыт кэм историятын билиэ, Улуу Кыайыны уһансыбыт биир дойдулаахтарбытын кэриэстиэ.

Онтон биһиги, Куокуй нэһилиэгин дьоно- сэргэтэ, кэлэр көлүөнэ ыччата нэһилиэкпит, улууспут историятын, чулуу суруйааччыбытын Т.Е. Сметанины дьон- сэргэ сүрэхтэр- быарыгар тийэр гына ырыта, кэпси- ипси, таһаарылаахтык үлэли туруохпут! Сылын аайы бу Лунха кэрэ кытылыгар, сэриигэ барааччылар: “Дойдубутуттан арахсар ыар-баттык күммүтүн өйдүү-саныы сылдыахпыт”, - диэн оһуокайдаабыт

кырдалларыгар саас ахсын, олох салҕанарын бэлиэтэ буолан, ньургунун сибэкки өлгөмнүк үүнүө.